

Csomó Orsolya

Protestáló tradicionalisták — a zágrábi történet*

Molnár Antal legfrissebb kutatásaiból¹ már hallhattunk a zágrábi püspökség azon XVII. századi törekvéseiről, amelyek szemben álltak az akkor hivatalos esztergomi irányvonallal. Ezt mutatják tehát a levéltári adatok, de vajon mennyiben nyilvánult meg és milyen következményekkel járt mindez a székesegyház liturgiájában és liturgikus zenéjében?

Az érseki könyvtár és más zágrábi könyvtárak liturgikus forrásait áttekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a XVII–XVIII. században nagy számban születtek kéziratos és nyomtatott liturgikus könyvek, amelyek a sajátos zágrábi liturgiát voltak hivatva képviselni. A cél tehát egyértelműen az Esztergomtól való elkülönülés, de vajon milyen tartalomban nyilvánult ez meg?

A zágrábi püspökséget Szent László király alapította 1094-ben.² Ettől kezdve egy évszázadon át az esztergomi érsekséghez tartozott, érthető tehát, ha liturgiáját annak szertartásrendje alapján alakította ki. Ettől csak egy XIV. századi liturgikus reform miatt tért el némileg, melyet a domonkos szerzetesből lett püspök, Augustino Gazotti kezdeményezett a század elején. Mindezzel együtt tehát a továbbiakban is az esztergomi liturgia egy változatát képviselte az egész középkoron át. A „tridenti rítus” bevezetése —és más történelmi körülmények— következtében Esztergom tért el a saját középkori hagyományától. Zágráb, függetlenedési törekvéseiben a saját középkori hagyományához ragaszkodott, s ezért éppen a zágrábi székesegyház őrizte meg a magyar középkori liturgikus hagyomány egy válfaját egészen a XVIII. század végéig. Ez nem jelentette a rítus teljesen változatlan formában való megmaradását: mint-hogy a liturgia élő dolog, változások is kerültek az újkori szerkönyvekbe.

Ezeket a jelenségeket vizsgáljuk az alábbiakban egy nemrégiben újra fölfedezett graduále kapcsán.

* Az ELTE Bölcsészettudományi Karán tartott, „A liturgikus gondolkodás alakzatai Pázmány Péter korában — Ritualia I.” című konferencián 2010. november 9-én elhangzott előadás.

¹ Ld. az előadás összefoglalóját: *Magyar Egyházzene* XVII (2009/2010) 485–486.

² Joannes Baptista TKALČIĆ: *Monumenta Historica liberae Regiae Civitatis Zagrabiae*. I. kötet Zagreb 1889. I. nro. 1; Ivan KAMPUŠ — Igor KARAMAN: *Zagreb Through a Thousand Years*. Zagreb 1995. 21. Újabb kutatások szerint az alapítás időpontja zavaros. Valószínűleg a római kori Sisak püspökségének újjáélesztése. Franjo ŠANJEK: *Zagrebačka (Nad)biskupija* [Sveti Trag — *Devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094-0994*] Zagreb 1994. 27–42. 1994. 27. A *Korai Magyar Történelmi Lexikon* 1090–95 közöttre teszi. (KMTL 1994.) 739. A püspökség alapítása körüli kérdésekről ld. még GYÓRFFY György: *Zur Frage der Gründung des Bistums von Zagreb* [A. ŠKVORČEVIĆ ed.: *Zagrebačka Biskupija i Zagreb 1094–1994*] Zagreb 1994. 103–106.; Danko ZELIĆ: *Proster Zagrebačke biskupije u vremen prijete njezina osnutka* [Sveti Trag] Zagreb 1994. 97–100., 624–625.

Dragutin Kniewald a zágrábi illuminált kódexekről írt jegyzékében már 1944-ben említi a zágrábi Metropolitanska Knjižnica MR 6 jelzetű graduáléját,³ részletes tanulmányozására azonban csak az elmúlt év folyamán került sor. A forrás impozáns, nagyméretű díszkódex (350x512 mm), a benne lévő bejegyzés szerint (p. 391) 1719-ből. 619 számozott oldalon pergamenre íródott, gothica rotunda betűírással, kvadrát notációval, egy oldalon 9 szisztémával, több helyen díszes iniciálékkal. Bár a legdíszesebb iniciálékat (az ünnepek kezdeteinél) kivágták,⁴ a kódex épen maradt része is gazdagon illuminált, a tételek, sőt a verzusok díszes kezdetei is fölkeltették a művészettörténészek érdeklődését.

Az MR 6 graduále részei: p. 3–238: proprium de tempore
 p. 241–322: sanctorale
 p. 324–385: proprium de sanctis
 p. 386–389: gyázmise
 p. 389–391: nászmise
 p. 391–408: Kyriale (Kyrie-Gloria)
 p. 408–611: sequentiale
 p. 611–619: Kyriale (Sanctus-Agnus)

A forrás rubrikáiban konkrétan szerepel rendeltetési helye, a zágrábi székes-egyház kórusa (p. 371.),⁵ továbbá egy lapszéli bejegyzésen (p. 471.) a possessor megnevezése: Nicolaus Pepelko zágrábi kanonok.⁶

A graduálénak az esztergomi hagyománykörhöz és korábbi zágrábi forrásokhoz való kapcsolódását az alábbi összehasonlító forrásokon mutatjuk be:

Missale Notatum Strigoniense ante 1341 (*MissNot*)

(Pozsony, Arhiv Mesta EC Lad.3.)⁷

Graduale Strigoniense XVI. század eleje (*GradStrig*)

(Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Mss.I.1. and 3b.)⁸

Missale Zagrabiense MR 133 (XIV. század) (*MR 133*)

(Zágráb, Metropolitanska Knjižnica MR 133)

Nyomtatott Missale Zagrabiense Velence 1511 (*MissZag 1511*)

(Zágráb, Metropolitanska Knjižnica M 28596)

³ Dragutin KNIEWALD: *Illuminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih kodeksa (rukopisa)*. Zagreb 1944. 86–87.

⁴ A hiányok közül Kniewald húsvét, pünkösd és úrnappa ünnepeinek elejét említi, ezeken felül hiányzik még az advent és a szanktorále eleje, Szent Domonkos és Boldog Gazotti Ágoston, a szekvencionáléban Szent Miklós miséjének vége, a Szeplőtelen Fogantatás miséjének eleje, Apostolok Oszlása végétől Szent István miséje elejéig, a *Mittit ad virginem* és a *Missus Gabriel* szekvencia részletei. KNIEWALD: *i.m.* 87.

⁵ KNIEWALD 1944. 86.

⁶ KNIEWALD 1944. 87. 1713–1745-ig volt kanonok a székesegyházban. (Lj. IVANČAN: *Podaci o kanonicima sv. VI. Podume i indexi*. 1104.)

⁷ Kiadva: SZENDREI Janka — Richard RIBARIČ: *Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. (Musicalia Danubiana 1.) Budapest, MTA Zenetudományi Intézet 1982.

⁸ Kiadva: SZENDREI Janka: *Graduale Strigoniense s. XV/XVI*. (Musicalia Danubiana 12*) Budapest, MTA Zenetudományi Intézet 1993. 33–35. A továbbiakban: MD 12*

A graduále-források egyik legfontosabb proveniencia-meghatározója a pünkösdi utáni Alleluja-sorozat. Az esztergomi források jellegzetessége a sorozatot kezdő, az 5. zsoltárból vett *All. Verba mea*, mely forrásunkban is szerepel. Általánosan a magyar gyakorlatra jellemző még advent második vasárnapján az *All. Rex noster* használata,⁹ advent harmadik vasárnapján a *Gaudete* introitushoz kapcsolódó, Szent Pál leveléből vett *Et pax Dei* verzus a zsoltár helyén,¹⁰ a húsvét utáni 3–5. vasárnapokon a *Modicum–Vado–Usquemodo* Alleluja-sorozat, melynek szövegét az adott napi evangéliumból, Jézus búcsúbeszédéből veszik.¹¹

A Szendrei Janka által meghatározott, jellegzetesen zágrábi pontokon¹² nagyrészt a korábbi zágrábi források sajátosságait figyelhetjük meg az MR 6 graduáléban. Ezek közé tartozik a temporále-részben a hamvazószerdai antifónák sorrendje (*Immutemur habitu, Iuxta vestibulum, Exaudi orationem*),¹³ a húsvéthétfői Alleluja (Zágrábban *Nonne cor nostrum* — Esztergomban *Angelus Domini*), a húsvét pénteki Alleluja (Zágrábban *Surrexit Altissimus* — Esztergomban *Crucifixus surrexit*), a húsvét utáni 1. és 2. vasárnapok Allelujái (*Surrexit Dominus et occurrens, Surrexit pastor bonus*) és a pünkösdi utáni 20–23. vasárnapok Allelujái (*Laudate Dominum omnes, Dextera Dei, Qui confidunt in Domino, De profundis clamavi*).

A zágrábi liturgia végső arculatát a XIV. században, domonkos hatásra kapta. A hiányok miatt ennek nyomát az MR 6 graduáléban kizárólag Péter domonkos mártír április 29-i ünnepénél találjuk (p. 269),¹⁴ mivel Szent Domonkos és Ágoston zágrábi püspök augusztusi ünnepeinél lakúna van (pp. 292–293) mind a szanktoráléban, mind a szekvencionáléban.¹⁵

Láthattuk tehát, hogy alapvetően az esztergomi hagyománykörhöz, de sok esetben kifejezetten a korábbi zágrábi forráskörhöz kapcsolódik az MR 6 graduále anyaga. Érdeemes azonban alaposabban szemügyre vennünk, hogy melyek azok a pontok, amelyeken a zágrábi szerkönyvek valóban megőrizték középkori hagyományukat, és melyek azok a helyek, ahol apróbb változtatásokat hoztak. Ezt a jelenséget korábbi kutatásaim során a zágrábi processziós anyag alapján volt alkalmam megvizsgálni, amely mind középkori, mind újkori forrásokban megfigyelhető és így összevethető.

⁹ SZENDREI Janka: *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Balassi Kiadó, Budapest 2007. 225.

¹⁰ SZENDREI: uo.

¹¹ SZENDREI: *i. m.* 226.

¹² MD 12* 33–35

¹³ MD 12* 49.

¹⁴ MD 12* 34. Szendrei szerint Zágrábban április 30-án, a domonkosoknál pedig április 29-én volt ez az ünnep, az MR 6 graduále viszont a domonkos naptárnak megfelelően április 29-én hozza.

¹⁵ Ugyanakkor ez a lakúna is lehet bizonyítéka a két ünnep jelenlétének, hiszen rendszerint a legdíszesebb iniciálékát vágták ki. Domonkos vagy a szentként tisztelt zágrábi püspök (esetleg mindkettő) ünnepét is díszes iniciálék emelhettek ki.

Processziós források

- MR 133 — Missale Zagradiense (XIV. sz.); Zágráb, Metropolitanska Knjižnica
 MR 10 intonárium (XV. sz. vége); Zágráb, Metropolitanska Knjižnica
 M 28596 nyomtatott Missale Zagradiense (1511); Zágráb, Metropolitanska Knjižnica
 VII-104 — processzionále 1697; Zágráb, AHAZU [Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Archívuma]
 MR 108 — processzionále 1698; Zágráb, Metropolitanska Knjižnica
 II.a.25 — processzionále 1734; Zágráb, AHAZU
 MR 191 — processzionále 1742; Zágráb, Metropolitanska Knjižnica
 II.a.31 — processzionále 1750; Zágráb, AHAZU
 Rukopisa 158 — processzionále (XVIII. sz.); Zágráb, Hrvatski Državni Arhiv
 01-75-75 — nyomtatott processzionále 1751; Zágráb, Biblioteka Bogoslovnog Fakulteta

Ezek áttanulmányozása után így írható le a középkori anyag átörökítése:

1. A tartalmi hagyományozás fokozatos kopással járt: minél későbbi egy processzionále, annál kevesebb a középkori anyaga. Így az 1697 és 1698 közt lezajlott erőteljes redukció áldozatául esett az *Ave spes nostra* antifóna karácsony vigíliáján, Gyertyaszentelő nagyantifónái (*Ave gratia plena, Adorna thalamum, Responsum accepit*), pünkösd vigíliája és néhány szent processzióval történő ünneplése. A VII-104 jelzetű processzionále (1697) még tartalmazza ezeket, az Érseki Könyvtár MR 108-as jelzetű kézirata 1698-ból és a későbbiek már nem.

2. A dallamok fokozatosan átalakultak: a legkorábbi újkori forrásokéi még nagyban egyeznek a középkoriakéival, a későbbiek erős változásokat mutatnak. A legkésőbbi (1750-es) kéziratos processzionáléban (AHAZU II.a.31) már egyértelműen nyomon követhető a melizmák áthelyezésének, egyszerűsítésének tendenciája. Vessük össze az *Ecce carissimi* adventi processziós antifóna egy részletét ebből a kódexből és a XV. század végi MR 10 intonáriumból:

MR 10
 V. Ec - ce, ma - ter no - stra le - ru - sa - lem cum ma - gno af - fe - ctu cla - - mat ad nos, et di - cit:
 II.a.31

MR 10
 Ve - ni - te fi - li - i me - i di - le - ctis - si - mi ve - ni - te ad me. * Ut vi - de - a - tis...
 II.a.31
 fi - lii

3. Kivitelezés. Az újkori processzionálék betűírása kései kurzív, notációja pedig metzigót-magyar keveréknótáció. Ezt a keveréknótációt hasonlóan al-

kalmazza mind a hat kéziratos forrás, de a későbbiekben egyre kevesebb az egybefüggő neuma, szinte csak széttöredezett hangokat használnak.

Az 1697-es, VII-104 jelzetű processzionáléban még sűrűn látunk neumákat, a fentebb említett legkésőbbi kéziratos processzionáléban viszont már szinte teljesen eltűnnek, a dallamok hangokra töredeznek szét.

Visszatekintő forrás lévén, érdemesnek látszott az imént részletezett jelenségeket az MR 6 graduáléban is megvizsgálni.

1. Teljes középkori graduáléval nem rendelkezünk, de a meglévő misszálék alapján a graduále processziós anyagában követhető az énekkészlet hagyományozásának tendenciája. A processzionálékkal ellentétben nincs fogyatkozás a középkori anyaghoz képest, nem láthatjuk nyomát a processzionáléban 1697–1698 közt lezajló, jelentős csökkenésnek sem.¹⁶ (A purificatiós antifónák is teljes egészükben jelen vannak, ahogyan a középkori forrásokban.)

2. A dallamok teljes, átfogó vizsgálatát még nem végeztük el, néhány jellegzetes tétel szűrőpróbaszerű elemzése viszont azt támasztja alá, hogy szinte hangról hangra megegyeznek a korábbi zágrábi hangjegyes graduále-források tételeivel.

3. A betűírás és a notáció is a középkori külalakot szándékozik utánozni: betűírásában a gothica rotunda betűtípust ismerhetjük fel, azonban néhány olyan jelet is tartalmaz —pl. e-caudáták külön jelölése—, amely egy gótikus kódexben elképzelhetetlen.¹⁷ Notációja kvadrát notáció, amely már a XIV. századtól megszokott jelenség Zágrábban és a díszkódex műfajához illik.

A fenti megállapításokból láthatjuk tehát, hogy a személyes használatra szánt processzionálék néhány ponton másképp viselkednek, mint a díszkódexnek készült MR 6 graduále. Az előbbiek kiindulópontja és célja a napi gyakorlat —ezt támasztja alá a fennmaradt 8 teljes processzionále mennyisége—, az utóbbi pedig elsősorban a középkori hagyomány reprezentálására készült. Az előbbiek külalakjukban már alkalmazkodtak koruk ízléséhez, az utóbbi kifejezetten a XV. századi külsín felidézésére törekszik. Az MR 6 graduále keltezése még nem teljesen egyértelmű, de ezek a megállapítások is afelé mutatnak, hogy *egy* konkrét korábbi forrás másolata lehet.

A processziós anyag vizsgálatán túl szükségesnek mutatkozott a graduále más részeinek vizsgálata is, amihez összehasonlításul a két fent említett misszálét, továbbá az AHAZU-ban található, III.d.182. jelzetű, töredékes zágrábi székes-egyházi graduálét használtuk.

XVIII. századi graduálénk a magyar szentek ünneplésében is a korábbi zágrábi forrásokat követi, amelyek jóval nagyobb figyelmet szentelnek a székes-egyház patrónusainak, Szent Istvánnak, Lászlónak és Imrének, mint más ma-

¹⁶ Gyertyaszentelő legrégebbi processziós antifónái (*Ave gratia plena, Adorna thalamum, Responsum accepit*) ekkor kerültek ki a körmeneti gyakorlatból. Az MR 6 graduále ezzel szemben teljes terjedelmében közli ezt a processziót, ami szintén korábbra helyezné a XVIII. századnál.

¹⁷ Madas Edit szíves közlése.

gyarországi egyházmegyék: pl. a szélesebb körben elterjedt *O rex et apostole Stephane*¹⁸ Alleluja előtt első helyen a kifejezetten zágrábi *Sanctissime rex Stephane*-t¹⁹ hozza, mely az MR 6 graduálén kívül csak a XIV. századi zágrábi²⁰ és a patai graduáléban²¹ szerepel;²² László depozíciós ünnepe és annak Allelujája (*Salve sancte Ladislai*)²³ is a középkori zágrábi hagyomány része.²⁴

Az eredetmeghatározásnál már említett Alleluja-sorozatokon kívül még egy egészen különleges tételcsoporttal találkozunk, amely egyértelműen a forrás archaizáló jellegét támasztja alá: a verzusos offertóriumokkal. A kötetben szereplő tizenhárom tétel jelentős mennyiség, mivel egyrészt más magyarországi forrásokban ritka a jelenség, másrészt XVIII. századi szerkönyvbe való bejegyzésük egész Európát tekintve kivételesnek mondható. Ha a töredékességből fakadó hiányoktól eltekintünk, a III.d.182. jelzetű graduále a megfelelő helyen tartalmazza ugyanezeket a tételeket, ugyanezekkel a verzusokkal.

MR 6 p.	ünnep	Offertorium	Verzus	III.d.182.f.
19.	Nativitas, Gallicantu	Laetentur caeli	Cantate Domino	
23.	Nativitas	Tui sunt caeli	Magnus et metuendus	
162.	Pascha	Terra tremuit	Notus in Iudaea	
186.	Ascensio	Ascendit Deus in iubilatione	Omnes gentes plaudite	
190.	Pentecostes	Confirma hoc	Cantate Domino	
242.	Andreas	Mihi autem nimis	Domine probasti me et cognovisti me	23 ^v *
272.	Inventio Crucis	Protege Domine plebem	Qui pro mundi salute	94 ^r
328.	unus apostolus	In omnem terram	Caeli enarrant	113 ^v
331.	plures apostoli	Constitues eos	Eruclavit cor meum	114 ^v
333.	unus evangelista	Iustus ut palma	Bonum est confiteri	115 ^v
336.	unus martyr et pont.	In virtute tua Domine	Vitam petiit et tribuisti	117 ^v
350.	unus confessor doct. pont.	Veritas mea et misericordia	Posui adiutorium meum	122 ^r
387.	officium defunct.	Domine Iesu Christe	Hostias	

A verzusos offertóriumok e zágrábi válogatása a temporále legnagyobb ünnepeire, a szanktorálét kezdő Szent András-ünnepre, Inventio Crucis-ra, néhány commune sanctorum-sorozatra és a halotti misére²⁵ ad így kiemelt tételeket.

¹⁸ MR 6. 303.

¹⁹ MR 6. 302.

²⁰ Zágráb, AHAZU III.d.182. 31^r.

²¹ OSzK Fol. lat. 3522. új fol. 106.

²² Szent István Allelujájáról részletesen ld. SZENDREI Janka: „A Szent István Alleluják dallamai”, *Zenatudományi dolgozatok* 1989. 7–35.

²³ MR 6. 290.

²⁴ III.d.182. 27^r.

²⁵ Ez utóbbi általános, de a teljesség kedvéért került ide.

(Az MR 6 graduáléban sem találjuk meg mindegyiket teljes egészben, mivel némelyikük az ünnepek kezdő lapok kitépésének áldozata lett.)

A táblázatban szereplő forrásokon kívül a magyarországi források csak elvéve tartalmazzak verzusos offertóriumokat: a XIV. századi Esztergomi missale notatum az *O pie Deus* és a *Domine Iesu Christe* halotti offertóriumokat,²⁶ a Futaki graduále a *Terra tremuit* húsvéti offertóriumot,²⁷ az OSzK 76. jelzetű töredéke a nagyböjt V. vasárnapja utáni hétfőre a *Domine convertere et eripe* offertóriumot és egy XIII. századi zágrábi graduáletöredék²⁸ Szent Ágnes nyolcadára a *Diffusa est gratia* communis tételt közli verzussal.²⁹

A „protestáló tradicionalizmus” jelenléte tehát erőteljes az MR 6 graduáléban, de melyek e forrás újításai? A III.d.182. XIV. századi graduáléval való összevetések tanulságos eredményt hoztak. Az énekkészlet nagyon nagy mértékben megegyezik a két forrásban, kivétel ez alól a *commune sanctorum* egy pár miseválogatása, néhány szanktorále-ünnep és a szekvencionále anyaga.³⁰

1. A szanktorále egyedi szentjei

III. d. 182	folio	MR 6	pagina
Romano m.	28 ^v	Dorothea	261
Perpetua et Felicitas	17 ^r	Thomas Aquinas	264
Linus	38 ^r	Visitatio BVM	284
Clemens papa	38 ^r	Transfiguratio	294
Saturninus et Maurus et Baria	38 ^r	Praesentatio Mariae	312

2. Saját szekvenciák

III. d. 182	tempus	fol.	MR 6	tempus	pag.
<i>Surgit Christus cum trophaeo</i>	t. paschale	63 ^r	<i>Dies laeta celebretur</i>	Conceptio BVM	444
<i>Rex regum Dei ague</i>	t. paschale	63 ^v	<i>Psallat concors symphonia</i>	Dorothea	459
<i>Sursum sonet laudis</i>	ad octavam Ascensionis	65 ^r	<i>Hodiernae festum lucis</i>	Decem milia militum	477
<i>Veni Spiritus consolator</i>	ad Pentecosten	66 ^v	<i>Decet huius cunctis</i>	Visitatio BVM	490
<i>In valle miseriae</i>	Ann D3	68 ^v	<i>Laude lauda gens Slavorum</i>	Jeromos	541

²⁶ 313^v, 317^r; SZENDREI—RIBARIĆ: *i.m.* 35., 77.

²⁷ GrFu 102^r, Istanbul Topkap Serai 2429.

²⁸ Zágráb, Érseki Archívum, Nr. 1.

²⁹ KOVÁCS Andrea: „Középkori hangjelzett töredékek Zágrábban”, *Magyar Egyházzene* XVI (2008/2009) 271–276.

³⁰ A mintegy 232 szanktorále-ünnepből mindössze 5-5 olyan ünnep van, amely csak az egyik forrásban szerepel.

Mind a szanktorále, mind a szekvencionále anyaga utal a két forrás különböző korára. A szanktoráléban a III.d.182. néhány olyan régi római szentet tartalmaz, melyet az MR 6 már nem,³¹ ezzel szemben az MR 6-ban szerepel néhány későbbi szent, akiknek tisztelete a XIV. században még nem lehetett annyira elterjedt, illetve a korábbiak helyére kerültek.³² A szekvencionále anyaga is hasonló különbségeket mutat. A III.d.182. a temporáléban tartalmaz több szekvenciát,³³ az MR 6 pedig néhány olyan szentet is saját szekvenciával lát el, akiknek ünnepe a korábbi forrásban nem volt olyan jelentős.³⁴ Az újítások közé tartozik két, eddig máshol nem azonosított Alleluja, a vízkereszti *Stella novae claritatis* és a mennybemeneteli *All. Ascendo ad Patrem* is. Újítások a már említett, hiperarchaizáló e-caudaták a gothica rotunda betűírásban és a szavak belső betűihez kapcsolódó, barokkos díszítések is.³⁵ Néhány újkori lapszéli bejegyzés egyben a kódex használatának bizonyítéka: így a 275–276. oldal alján található a XIII. Benedek pápa által 1729-ben kanonizált Nepomuki Szent János ünnepének introitusa és Allelujája; a possessori bejegyzés Szent Miklós szekvenciájánál („Nicolaus Pepelko Canonicus Zagrabiensis”) Nikolaus Stanislaus Pepelko XVIII. századi kanonokra utal.³⁶

Összevetve az MR 6 graduále hagyományőrző és újító tendenciáját a mérleg erőteljesen az előbbi oldalára billen. Az Esztergomnak való ellenszegülés törekvése azt a paradoxont eredményezte, hogy éppen a zágrábi székesegyház liturgiája őrizte meg az esztergomi liturgia egy válfaját, mely nem csak a XVII–XVIII. században keletkezett szerkönyvekben volt jelen, hanem a szerkönyvek tanúsága szerint valóban élő gyakorlat volt egészen 1788-ig.

³¹ Perpetua et Felicitas, Linus, Clemens papa, Saturninus et Maurus et Baria.

³² Thomas Aquinas, Transfiguratio, Praesentatio Mariae.

³³ *Surgit Christus cum trophaeo* (63), *Rex regum Dei ague* (63^v), *Sursum sonet laudis* (65^v), *Veni Spiritus consolator* (66^v), *In valle miseriae* (68^v)

³⁴ *Dies laeta celebretur* (444), *Psallat concors symphonia* (459), *Hodiernae festum lucis* (477), *Decet huius cunctis* (490), *Laude lauda gens Slavorum* (541)

³⁵ Wehli Tünde szíves közlése.

³⁶ Nicolaus Stanislaus Pepelko 1713–1745-ig volt a székesegyház kanonokja, vö. 7. jegyzet.